

แนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหการทำแท้งในสังคมไทย

AN APPLICATION OF GUIDELINES BUDDHIST PRINCIPLE FOR SOLVE THE PROBLEM OF ABORTION IN THAI SOCIETY

¹เนติพล สานนท์, ²ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ และ ³พระครูโกศลวิহারคุณ

¹Natiphol Sarnon, ²Thippavit Saichart and ³Phrakru Kosolwiharakhun

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

¹Natipon04@gmail.com

Received: May 18, 2023; **Revised:** July 28, 2023; **Accepted:** August 12, 2023

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการทำแท้ง 2) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาการทำแท้งในสังคมไทยปัจจุบัน 3) เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมในการเสนอแนวทางแก้ไขปัญหการทำแท้งในสังคมไทย งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า สาเหตุของการทำแท้งมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการ คือ 1) เกี่ยวเนื่องด้วยสตรีผู้ตั้งครรภ์เอง 2) เกี่ยวเนื่องด้วยผู้ชาย โดยเฉพาะผู้ที่เป็หน้าครอบครัวจะต้องตัดสินใจและตกลงกันในครอบครัว และ 3) เกี่ยวเนื่องด้วยสังคมส่วนรวมหรือความบีบคั้น ความผิดปกติ หรือโรคแทรกซ้อนของการตั้งครรภ์ระยะแรก อันเป็นเหตุทำให้การตั้งครรภ์สิ้นสุดลงโดยไม่เจตนา แนวทางการแก้ปัญหการทำแท้งในสังคมไทย มีองค์ประกอบดังนี้ 1) ใช้สถาบันครอบครัวเป็นภูมิคุ้มกัน สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลักของสังคม พ่อแม่ต้องเปิดกว้าง แล้วสร้างบรรยากาศที่ดี ให้ครอบครัวได้รับความอบอุ่น ควรให้ความรู้ และ สร้างภูมิคุ้มกันให้เยาวชนรู้เท่าทันโลกสมัยใหม่ 2) ปลุกฝังค่านิยมทางศีลธรรมจริยธรรม โดยการอบรมสั่งสอนบุตรหลานของตนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างจริงจัง ควรสร้างค่านิยมที่ดีงามให้สังคม เช่น การรักษาวลสงวนตัว การเคารพในสิทธิของผู้อื่น และไม่ควรกำหนดกฎหมายทำแท้งเสรีโดยเด็ดขาด แต่ควรเพิ่มความเข้มข้นของกฎหมายบนวิถีแห่งคุณธรรม 3) สังคมต้องร่วมมือกันแก้ปัญหา เมืองไทยเป็นเมืองพุทธ การฆ่าหรือทำลายสิ่งมีชีวิตถือว่าเป็นบาป 4) ออกกฎหมายและกำหนดบทลงโทษอย่างสูงสุด ควรเพิ่มบทลงโทษสำหรับผู้ชายที่ทำ

¹ นิสิต, หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

² อาจารย์ ดร. หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

³ อาจารย์ ดร. หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ให้เกิดการตั้งครรภ์ด้วย การทำแท้งที่ปลอดภัยให้อยู่ในขอบเขตของกฎหมาย ควรเป็นทางเลือกหนึ่งของหญิงตั้งครรภ์ที่ไม่พร้อม และหลังยุติการตั้งครรภ์ ควรให้บริการให้คำปรึกษาและวางแผนครอบครัว หลักพุทธศาสนา ได้แก่ พรหมวิหาร 4 อันประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา กับ อุเบกขา พรหมวิหาร ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการทำแท้ง ได้แก่สองอย่างแรก คือเมตตากับกรุณา เมตตาคือปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข และกรุณาคือปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

คำสำคัญ : แนวทางการประยุกต์, หลักพุทธธรรม, ปัญหาการทำแท้ง, สังคมไทย

Abstract

This thesis titled as follows: 1) To study principles in Buddhism related to abortion 2) To study the state of abortion problems in Thai society today 3) To apply Buddhist principles in proposing solutions to abortion problems in Thai society This research is a qualitative research. The research findings were as the followings: The results showed that The cause of abortion has three components: 1) relating to women who are pregnant themselves 2) relating to men especially those who are the head of the household must make decisions and agree upon them in the family; and 3) It is related to the society as a whole or the pressure, abnormality or complication of early pregnancy. which caused the pregnancy to end unintentionally. Guidelines for solving abortion problems in Thai society There are components as follows. 1) Use the family institution as an immunity The family is the main institution of society. Parents need to be open and create a good atmosphere Let the family be warm Should educate and build immunity for youth to keep up with the modern world. 2) Cultivate moral values and ethics. By training their children to be in the same direction seriously should create good values for society, such as self-love respect for the rights of others and should not impose liberal abortion laws at all But the law should be strengthened on the path of virtue. 3) Society must work together to solve problems. Thailand is a Buddhist country. Killing or destroying living beings is a sin. 4) Make laws and impose maximum penalties. Penalties for men who induce pregnancy should also be increased. safe abortion within the scope of the law It should be an option for pregnant women who are not ready. and after termination of pregnancy There should be counseling services and family planning. The Buddhist principles are the four brahma viharas consisting of Metta, Karuna, Mudita and Upekkha Brahmavihara, which are related to the issue of abortion. including the first two is kindness to kindness Mercy is the desire for others to be happy. and kindness is wishing others to be free from suffering.

Keywords: An Application Guidelines, Buddhist Principle, Abortion problem, Thai Societies.

บทนำ

ปัจจุบันสังคมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคข้อมูลข่าวสาร ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนไป เพื่อปรับให้เข้ากับระบบสังคม และวัฒนธรรมใหม่ที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก ทำให้พฤติกรรมทางเพศของหญิงชายในสังคมปัจจุบัน ไร้ซึ่งการควบคุมโดยกลไกความเชื่อและจารีต ประเพณีดั้งเดิมความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายเป็นไปอย่างเสรีมากขึ้น ชายหนุ่มสามารถเข้าถึงตัวหญิงสาวได้ง่ายดายยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นมีอิสระในการเลือกรับข่าวสารจากสื่อต่างๆ ได้ มากกว่าในอดีต ทำให้มีการเรียนรู้เรื่องต่างๆ จากสื่อ เช่น อินเทอร์เน็ต หากช่องทางการเรียนรู้ ที่วัยรุ่นสนใจให้การศึกษาไม่ถูกต้องและไม่เหมาะสมก็จะมีผลทำให้วัยรุ่นมีการเรียนรู้เรื่องเพศศึกษาอย่างไม่ถูกต้อง ประกอบกับวัยรุ่นเป็นวัยที่อยากรู้อยากลองสิ่งใหม่ ๆ ตลอดเวลาในขณะที่ยังตนเองขาดประสบการณ์ชีวิต และขาดการยับยั้งชั่งใจ ซึ่งนำไปสู่ปัญหาสังคมมากมาย เช่น การตั้งครรภ์ การทำแท้ง (สุชา จันทรเฒ, 2551) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้หญิงชายมีเสรีภาพในการคบหาสมาคม สิ่งแวดล้อม ที่เอื้ออำนวยให้เพศสัมพันธ์รวมทั้งการย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในเมืองของหนุ่มสาว การขาดผู้ใหญ่ ควบคุมดูแล พ่อแม่ไม่มีเวลาในการอบรมบุตร ครอบครัวแตกแยกไม่อบอุ่น (จิราภรณ์ เมนะพันธุ์ 2558) อิทธิพลของกลุ่มเพื่อน อิทธิพลของสื่อมวลชน และเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่เร่งเร้าให้วัยรุ่นต้องการแสดงพฤติกรรมทางเพศก่อนวัยอันควร

การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควรนี้เป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่ไม่มั่นคงและถาวร ทำให้วัยรุ่นขาดการป้องกันตนเองเนื่องจากขาดทักษะที่ดีและขาดความตระหนักถึงปัญหาที่จะตามมา โดยเฉพาะปัญหาการทำแท้ง ออกจากโรงเรียนกลางคัน และติดเชื้อเอดส์ ด้วยเหตุดังกล่าว พฤติกรรมทางเพศของสังคมไทย จึงอยู่ในลักษณะที่เพศชายเป็นฝ่ายรุกและแสวงหาให้ได้มาซึ่งความบริสุทธิ์ของเพศหญิง เพื่อพิสูจน์ความเป็นชาย อันเป็นพฤติกรรมของการเอาเปรียบทางเพศโดยปราศจากขอบเขตและความรับผิดชอบ ในเวลาเดียวกับที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายถูกขัดเกลากทางสังคมให้ถอยหนีและปกป้อง เพื่อรักษาพรหมจรรย์ของตนเองไว้ แต่ด้วยปัจจัยหลายประการ เช่น ความอ่อนประสบการณ์ การขาดความรู้เรื่องเพศและการคุมกำเนิดที่ดีพอ ความอยากรู้อยากทดลอง ทำให้ผู้หญิงอาจมีเพศสัมพันธ์ก่อนการสมรส และในหลายกรณีเป็นการมีเพศสัมพันธ์โดยผู้หญิงไม่ได้เป็นผู้กำหนดหรือเตรียมการล่วงหน้า (นภาพรณ หะวานนท์, 2558) จึงทำให้ผู้หญิงมักพลาด พลังต่อผู้ชาย และส่งผลให้เกิดการตั้งครรภ์ขึ้น ขณะที่ฝ่ายชายไม่ต้องเข้ามาร่วมรับผิดชอบ แต่ด้วยบรรทัดฐานทางสังคมที่กำหนดไว้ว่าผู้หญิงจะตั้งครรภ์ได้ในกรณีที่สมรสแล้วเท่านั้น (สุพร เกิดสว่าง, 2553)

ดังนั้น การตั้งครรภ์นอกสมรสจึงถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ผิดจริยธรรมไม่ยึดมั่นในคุณค่าของความเป็นผู้หญิงดี เป็นพฤติกรรมที่ทำความอับอายขายหน้าไม่เพียงเฉพาะตนเองเท่านั้น แต่รวมถึงครอบครัวด้วย เจื่อนไขทางสังคมเหล่านี้กลายมาเป็นแรงผลักดันให้ผู้หญิงต้องพิจารณาครรภ์ที่เกิดขึ้น โดยไม่สอดคล้องกับค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมให้เป็นครรภ์ที่ไม่พึงปรารถนาในที่สุด (วันทนิย วาสิกะสิน, 2556)

ปรากฏการณ์ของการตั้งครรภ์และการให้กำเนิดบุตรมักจะเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความชื่นชมยินดี และความสุขแก่หญิงตั้งครรภ์ รวมทั้งบุคคลใกล้ชิดรอบตัวนับตั้งแต่สามี พ่อแม่ พี่น้อง เครือ

ญาติและเพื่อนฝูง ในทางตรงกันข้ามหากการตั้งครุภีนั้นเกิดขึ้นขณะที่หญิงไม่พร้อมทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ หรือทางด้านเศรษฐกิจและสังคมแล้ว อาจทำให้การตั้งครุภีนั้น กลายเป็นครุภีที่ไม่ต้องการหรือ เป็นการตั้งครุภีที่ไม่พึงปรารถนา และส่งผลให้เกิดปัญหาตามมา ให้กับหญิงตั้งครุภีนั้นในหลายๆ ด้านทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม ประการสำคัญ อาจส่งผลกระทบต่อศีลธรรม ค่านิยมและจริยธรรมของสังคมนั้น ๆ ด้วย สำหรับประเทศไทย ประชากรส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนามานาน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พุทธศาสนามีส่วนในการสร้างขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนช่วยขัดเกลาจิตใจของคนไทยให้สะอาด มีความสุภาพอ่อนโยน โอบอ้อมอารี มีเมตตา กรุณา ลักษณะ ทั้งหมดนี้รวมเป็นภาพลักษณ์ของคนไทยโดยทั่วไป ในปัจจุบันสังเกตได้ว่า ภาพลักษณ์ของคนไทย ในอดีตกำลังเปลี่ยนไปตามกาลเวลาที่ล่วงเลย การทำแท้งที่แพร่หลาย ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ ภาพลักษณ์เก่าๆ เสี่ยงหาย เพราะการทำแท้งแสดงถึงการขาดความเมตตา กรุณา

การฆ่าชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ตามหลักแห่งศีลธรรมข้อปาณาติบาตในพระพุทธศาสนา ก็แสดงถึงการห้าม การให้คงเว้นจากการเบียดเบียนชีวิตทุกชนิด และศีลข้อปาณาติบาตนี้เองที่ถือเป็นหลักประกันชีวิต ในสังคมตลอดมาเพราะมนุษย์ควรมีเมตตา กรุณาต่อกันและพร้อมที่จะแก้ปัญหาตั้งแต่ต้นเหตุด้วยการกระจัดรากเหง้าอกุศลมูล โดยสอนให้มนุษย์มีการให้ทานเพื่อขจัดโลภะให้มนุษย์มีเมตตา กรุณาเพื่อขจัดโทสะและให้มนุษย์มีปัญญาเพื่อขจัดโมหะ ทั้งนี้พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นธรรมชาติของแต่ละชีวิตซึ่งมีธรรมชาติเหมือนกันหมดคือมีความรักสุขเกลียดทุกข์มีการดิ้นรนเพื่อต่อสู้กับภัยธรรมชาติและสภาพแวดล้อมเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยอย่างมีความสุขตามสัจจตามญาณแห่งความรักชีวิต เพราะชีวิตในภพแต่ละภพแต่ละชาตินั้นไม่ได้เกิดดับอย่างง่ายง่ายเหมือนแสงเทียนที่ดับไปแล้วจะจุดขึ้นมาใหม่ได้ทันที ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงความลำบากในการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ว่า กิจโง่ มนุสส ปฏิลาโภ การได้เกิดมาเป็นมนุษย์เป็นของยาก ยากอย่างไรนั้นเมื่อมาศึกษากระบวนการการเกิดของชีวิตแต่ละชนิดในทาง 7 สาย (พระธรรมธีรราชมหามุนี, (โชดก ญาณสิทธิ, ป.ธ. 9), 2553) พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญแก่ชีวิตของมนุษย์มากที่สุดดังพระพุทธพจน์ที่ว่า เสฏโฐ มนุสส ปฏิลาโภ การได้เกิดมาเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุดทั้งนี้เพราะมนุษย์มีอินทรีย์แก่กล้าสามารถจะพัฒนาไปสู่ขอไปสู่ความเป็นอริยบุคคลในระดับต่างๆ ในอนาคตได้

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาการทำแท้งที่ไม่พึงปรารถนา และการทำแท้งด้วยความตั้งใจ ซึ่งปัญหาเรื่องการทำแท้งนี้ยังเป็นปัญหายจริยธรรมของสังคมไทยมาโดยตลอด โดยผู้วิจัยจะใช้เกณฑ์การตัดสินจากมุมมองของพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาคู่กับสังคมไทยมาช้านาน และโดยเฉพาะในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการปฏิสนธิวิญญานตั้งแต่อยู่ในครรภ์ การทำแท้งเป็นบาปอย่างไรในพุทธศาสนา เหตุผลอะไรบ้างที่ผู้เชื่อว่าเป็นมารดาตัดสินใจทำแท้งทารกที่อยู่ในครรภ์ของตนเอง ประเด็นเหล่านี้จะถูกหยิบยก ถ้อยทอดเป็นวาทกรรมในลักษณะ การวิจัยเพื่อให้เห็นเป็นเชิงประจักษ์ คำตอบที่ได้จะเป็นประโยชน์แก่ครอบครัวที่มีความคิดที่จะทำแท้ง หรือเพื่อประโยชน์แก่ผู้ใกล้ชิดกับบุคคลที่อยู่ในข่ายของการเสี่ยงที่จะทำแท้งต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการทำแท้ง
2. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาการทำแท้งในสังคมไทยปัจจุบัน
3. เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมในการเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาการทำแท้งในสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) โดยมีวิธีการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้ให้ข้อมูลหลัก การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ซึ่งมีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 24 รูป/คน ได้แก่ 1) พระสงฆ์ 5 รูป 2) นักวิชาการสังคมสงเคราะห์ 4 คน 3) นักกฎหมาย 4 คน 4) นักสาธารณสุข ได้แก่ แพทย์ พยาบาล 5 คน 5) นักจิตวิทยา 3 คน 6) ผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหาเกี่ยวกับปัญหาการทำแท้ง 3 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ (แบบมีโครงสร้าง) และไม่เป็นทางการ (แบบไม่มีโครงสร้าง) และ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับแนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหการทำแท้งในสังคมไทย

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล จากการสัมภาษณ์ และข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าเอกสาร เพื่อวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์เนื้อหา เชิงคุณภาพเพื่ออธิบายความให้เห็นข้อเท็จจริง เพื่อตอบโจทย์เนื้อหาตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาเรียบเรียงเขียนเป็นวิทยานิพนธ์แบบพรรณนาเชิงโวหาร ตามโครงสร้างเนื้อหาและนำข้อมูลทั้งหมดมาสรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย ด้วยวิธีการพรรณนาเชิงโวหาร

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหการทำแท้งในสังคมไทย สรุปผล ดังนี้

1. สาเหตุของการทำแท้งมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการ คือ 1) เกี่ยวเนื่องด้วยสตรีผู้ตั้งครรภ์เอง 2) เกี่ยวเนื่องด้วยผู้ชาย โดยเฉพาะผู้ที่เห็นหัวหน้าครอบครัวจะต้องตัดสินใจและตกลงกันในครอบครัว และ 3) เกี่ยวเนื่องด้วยสังคมส่วนรวมหรือความบีบคั้น ความผิดปกติ หรือโรคแทรกซ้อนของการตั้งครรภ์ระยะแรก อันเป็นเหตุทำให้การตั้งครรภ์สิ้นสุดลงโดยไม่เจตนา ก่อนอายุครรภ์

28 สัปดาห์ และการลงมือกระทำโดยมีเจตนาด้วยวิธีการต่างๆ ต่อทารกในครรภ์เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิถึงก่อนการคลอด

2. แนวทางการแก้ปัญหาการทำแท้งในสังคมไทย เมืองค์ประกอบดังนี้ 1) ใช้สถาบันครอบครัวเป็นภูมิคุ้มกัน สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลักของสังคม พ่อแม่ต้องเปิดกว้าง แล้วสร้างบรรยากาศที่ดี ให้ครอบครัวได้รับความอบอุ่น ควรให้ความรู้ และ สร้างภูมิคุ้มกันให้เยาวชนรู้เท่าทันโลกสมัยใหม่ ตลอดจนการดำรงชีวิตอยู่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้ 2) ปลุกฝังค่านิยมทางศีลธรรมจริยธรรม โดยการอบรมสั่งสอนบุตรหลานของตนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างจริงจัง ควรสร้างค่านิยมที่ดีงามให้สังคม เช่น การรักษานวลสงวนตัว การเคารพในสิทธิของผู้อื่น การให้ความสำคัญของการได้เป็นพ่อแม่ และไม่ควรกำหนดกฎหมายทำแท้งเสรีโดยเด็ดขาด แต่ควรเพิ่มความเข้มข้นของกฎหมายบนวิถีแห่งคุณธรรม 3) สังคมต้องร่วมมือกันแก้ปัญหา เมืองไทยเป็นเมืองพุทธ การฆ่าหรือทำลายสิ่งมีชีวิตถือว่าเป็นบาป ซึ่งความรู้สึกละอายใจหรืออายขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ และเจตนาของแต่ละบุคคล 4) ออกกฎหมายและกำหนดบทลงโทษอย่างสูงสุด ตัวยกกฎหมาย ควรเพิ่มบทลงโทษสำหรับผู้ชายที่ทำให้เกิดการตั้งครรภ์ด้วย การทำแท้งที่ปลอดภัยให้อยู่ในขอบเขตของกฎหมาย ควรเป็นทางเลือกหนึ่งของหญิงตั้งครรภ์ที่ไม่พร้อม และหลังยุติการตั้งครรภ์ ควรให้บริการให้คำปรึกษาและวางแผนครอบครัว หลักพุทธศาสนา ได้แก่ พรหมวิหาร 4 อันประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา กับ อุเบกขา พรหมวิหาร ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการทำแท้ง ได้แก่สองอย่างแรก คือเมตตากับกรุณา เมตตา คือปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข และกรุณา คือปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาการทำแท้งในสังคมไทย มีประเด็นที่สามารถนำมาอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. มนุษย์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น อาจตอบได้ทั้งในแง่ของความจริงขั้นสมมติ หรือสมมติสัจจะและทั้งในขั้นปรมัตถ์หรือปรมัตถ์สัจจะ ในแง่ความจริงขั้น สมตินั้น อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นเป็นหลายๆ อย่าง ซึ่งจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ สูงต่ำ ดำหรือขาว นั้นเป็นเพียงขั้น ที่สมมติบัญญัติเรียกกันเท่านั้น เพื่อใช้ในการเข้าใจกันในภาษามนุษย์ส่วนในขั้นปรมัตถ์นั้น ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเพียงกระบวนการแห่งธรรมล้วนๆ ซึ่งเกิดขึ้น มาได้ด้วยอาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีใครสร้างขึ้น หรือเกิดขึ้น เพราะการดลบันดาลของผู้ใดทั้งสิ้น ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตนเราหรือเขาแต่อย่างใด ดังนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงมนุษย์ตามที่เป็นอยู่จริงในแง่ของปรมัตถ์ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นขึ้น ตอนสมมติสัจจะว่า มันถูกเปิดบังด้วยอวิชชา ฉะนั้นแล้วจึงไม่ควรติดอยู่กับหลักการว่ามนุษย์ชั้นสัจจะและขั้นสมมติ

สาเหตุของการทำแท้งเมืองค์ประกอบอยู่ 3 ประการ คือ 1) เกี่ยวเนื่องด้วยสตรีผู้ตั้งครรภ์เอง 2) เกี่ยวเนื่องด้วยผู้ชาย โดยเฉพาะผู้ที่เบิ่นหัวหน้าครอบครัวจะต้องตัดสินใจและตกลงกันในครอบครัว และ 3) เกี่ยวเนื่องด้วยสังคมส่วนรวมหรือความบีบคั้น ความผิดปกติ หรือโรคแทรกซ้อนของการตั้งครรภ์ระยะแรก อันเป็นเหตุทำให้การตั้งครรภ์สิ้นสุดลงโดยไม่เจตนา ก่อนอายุครรภ์ 28

สัปดาห์ และการลงมือกระทำโดยมีเจตนาด้วยวิธีการต่างๆ ต่อทารกในครรภ์เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิถึงก่อนการคลอด แล้วส่งผลให้ทารกนั้น ชีวิตขณะอยู่ในครรภ์หรือหลังคลอดชั่วระยะเวลาหนึ่งหญิงที่ทำแท้ง ชายที่สนับสนุนให้ทำแท้งย่อมผิดศีล ผิดธรรม ตามข้อที่กล่าวแล้วข้างต้น ข้อใดข้อหนึ่ง หรือทุกข้อแน่นอน จึงตัดสินใจว่าการทำแท้ง คือ ปัญหาชั้น รุนแรง ตามหลักพุทธศาสนา เมื่อสังคมมีปัญหาการทำแท้งเกิดขึ้น จิตใจของผู้คนในสังคมนั้นทั้งหญิงผู้ทำแท้ง หมอที่ลงมือทำแท้ง คนรอบข้างที่สนับสนุนการทำแท้ง หรือคนใดที่เห็นด้วยในการทำแท้ง จะด้วยความจำเป็น จำยอม หรือ เต็มใจก็เพราะเหตุผลอื่นใดก็ตาม ย่อมเป็นผู้ที่มีมาตรฐานทางจริยธรรมตกต่ำตามขนาดของเจตนาที่กระทำ ความอ่อนแอทางจริยธรรมอาจทำให้กฎหมายเปลี่ยนแปลงผ่อนปรน หย่อนยาน นำไปสู่ความอ่อนแอทางศีลธรรมของสังคม ผู้คนขาดหิริโอตตปละ จิตหยابกระด้างมากขึ้น

การเริ่มต้นชีวิตชีวิตในทัศนะพระพุทธศาสนา เกิดโดยอาศัยกระบวนการทางปฏิภังคสมุปบาท คืออาศัยเหตุปัจจัยเชื่อมโยงกันโดยไม่ขาดสาย ในมหาสัทธานาสูตร พระพุทธองค์ได้จำแนกการเกิดสัตว์โลกตามลักษณะของการเกิดไว้ 4 ประเภท คือ 1) ชลาพุชะกำเนิด คือ การเกิดในครรภ์ ออกเป็นตัว 2) อณฑชะชะกำเนิด คือ การเกิดในฟองไข่ 3) สังเสทชะกำเนิด คือ การเกิดจากเหงื่อไคลของสิ่งสกปรก 4) โอปปาติกะกำเนิด คือ สัตว์เกิดผุดขึ้น

ส่วนการเกิดในโลกของมนุษย์ เช่น การเกิดของคนและสัตว์ ต้องอาศัยพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิด ด้วยการผสมพันธุ์อาศัยธรรมชาติ อาศัยอาหาร ตามนัยอภิธรรมกล่าวไว้ว่า การเกิดเป็นมนุษย์เริ่มตั้งแต่แต่ปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งเกิดขึ้นต่อจากจุดจิตในมรณาสันวิถี อันเป็นดวงจิตสุดท้ายต่อจากชาติก่อน ตายจากชาติก่อนแล้วเกิดทันที ไม่มีระหว่างคั่น ปฏิสนธิจิตนี้เองเป็นส่วนหนึ่งในการเริ่มต้นของชีวิต 3 ประการ คือ 1) มารดาบิดามีเพศสัมพันธ์) 2) มารดาอยู่ในวัยที่มีประจำเดือนและไข่สุกพร้อมผสม 3) มีปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้น

การเกิดชีวิตในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น เป็นการเกิดทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งจิตเดิมแน้นเป็นจิตบริสุทธิ์ไม่มีเครื่องเศร้าหมอง ไม่มีกิเลสเป็นปัจจัยให้เกิดเป็นการเกิดความทุกข์ สาเหตุมาจากเด็กมีสภาพจิตด้วยด้วยคุณธรรม ขาดสติ ไม่มีปัญญารู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ เป็นต้น ซึ่งเป็กระบวนการเกิดความทุกข์ในจิตใจ ความทุกข์จะเกิดดับ เกิดดับ สลับกันไปเป็นลูกโซ่ ประดุจสายฟ้าแลบ เป็นวงกลม หมุนเวียนเช่นนี้เรื่อยไปตลอดชีวิต จนกว่าจะดับทุกข์ได้

หลักเบญจศีล การฆ่าสัตว์นั้นในความเป็นจริงแล้วไม่ว่าจะเป็นใคร สัตว์เล็ก น้อยใหญ่ ฆ่าที่ใด ที่ไหน เมื่อไหร่ เวลาใดก็จัดว่าเป็นการฆ่าทั้งหมดโดยไม่มีข้อยกเว้น ถือว่าผิดศีล และมีผลเป็นบาปอย่างแน่นอน และการฆ่าชีวิตมนุษย์นั้นถือว่าเป็นบาปตามกรณีว่าผู้ถูกฆ่านั้นมีคุณธรรมมากหรือน้อย การฆ่าสัตว์จะมีโทษมากหรือโทษน้อย ย่อมขึ้นอยู่กับสัตว์ที่ถูกฆ่า และความพยายามของผู้ฆ่า ซึ่งต้องอาศัยหลักเกณฑ์ในการพิจารณา 3 ประการด้วยกัน คือ

1) ร่างกายของสัตว์ที่ถูกฆ่า ถ้าเป็นสัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น ก็มีโทษมาก เพราะชีวิตของสัตว์เหล่านี้ ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก แต่ถ้าสัตว์ที่ถูกฆ่าเป็นสัตว์เล็ก เช่น มด ยุง ริ้นไร เป็นต้น ก็มีโทษน้อย

2) คุณธรรมของสัตว์ที่ถูกฆ่า ในระหว่างสัตว์ดิรัจฉานกับมนุษย์ ช่างมนุษย์มีโทษมากกว่าสัตว์ดิรัจฉาน เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์ดิรัจฉาน สำหรับการฆ่ามนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ฆ่าผู้มีศีลธรรม เช่น ภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา เป็นต้น มีโทษมากกว่าผู้ไม่มีศีลธรรม เช่น โจร ผู้ร้าย เป็นต้น ย่อมมีโทษน้อยกว่า ถ้าผู้ถูกฆ่าเป็นบิดามารดา พระอรหันต์ เป็นอนันตริยกรรม ยังมีโทษมากเป็นพิเศษ

3) ความเพียรของผู้ฆ่า อาศัยตัดสินโดยการใช้ความเพียร พยายาม มากหรือน้อย ถ้าใช้ความพยายามมากก็มีโทษมาก ถ้าใช้ความพยายามน้อยก็มีโทษน้อย การฆ่าชีวิตมนุษย์จัดเป็นความผิดที่อภัยไม่ได้

2. การทำแท้งเป็นปัญหาวิกฤติทางสังคมไทย สะท้อนถึงสถานะความเสื่อมทางศีลธรรม และจริยธรรม เป็นความอ่อนแอทางสังคม ความไม่เข้มแข็งด้านวัฒนธรรม และกฎหมายในปัจจุบัน เป็นยุคของการสื่อสารที่ไร้พรมแดน การไหลบ่าจากวัฒนธรรมตะวันตก ความอ่อนแอของการปลูกฝังเรื่องของศีลธรรม จริยธรรมที่ถูกต้องเหมาะสมของคนไทย เมื่อเกิดการตั้งครุฑขึ้นมาผู้ประสบปัญหาขาดประสบการณ์ในการแก้ปัญหา ทำให้แก้ไขปัญหโดยขาดความยั้งคิด และไม่ปรึกษาหาข้อมูลจากบุคคลอื่นหรือหน่วยงานที่สามารถให้ความช่วยเหลือ

การตั้งครุฑในวัยรุ่นที่ไม่พร้อมเป็นปัญหาระดับชาติ และจบลงด้วยการทำแท้ง เพื่อแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ ขาดความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ได้กระทำลงไป ถือเป็นความมั่งง่ายเห็นแก่ตัว ใช้ชีวิตด้วยความประมาทเลินเล่อไม่รู้จักระมัดระวัง การทำแท้งที่ไม่ปลอดภัย เป็นปัญหาสาธารณสุขที่สำคัญของประเทศ เป็นสาเหตุการตายของมารดาจากการตกเลือดและติดเชื้อหลังการทำแท้ง การทำแท้งในสังคมไทยถือเป็นเรื่องต้องห้ามเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมายฐานฆ่าผู้อื่นตาย ขณะเดียวกันผู้หญิงที่ตั้งครุฑเองก็ไม่ต้องการบุตร เพราะตั้งครุฑโดยความไม่พร้อม

ด้านศีลธรรมในเรื่องการทำลายชีวิตที่เกิดขึ้นแล้วในครุฑนั้น ถือว่าเป็นการฆ่าคน เช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นบาปชั้นร้ายแรง และคำนึงถึงสิทธิของชีวิตที่ได้เกิดขึ้นแล้ว ในทางการแพทย์ ปัญหาสุขภาพของผู้ตั้งครุฑต้องคำนึงถึงเรื่องสุขภาพจิตด้วย เพราะการตั้งครุฑที่ไม่พึงประสงค์ และรู้ว่าทารกในครุฑมีความเสี่ยงสูงที่จะมีความไม่สมบูรณ์ของสภาพร่างกาย ถึงแม้จะไม่นับอันตรายต่อหญิงตั้งครุฑก็ตามแต่ก็อาจจะมีผลกระทบต่อสุขภาพจิต ได้แก่ ความเครียดอย่างรุนแรง พิกการ และเป็นโรคทางสายเลือด (พันธุกรรม) อย่างรุนแรง แพทย์อาจพิจารณาเพื่อให้ความช่วยเหลือด้วยการทำแท้งได้

3. แนวทางการแก้ปัญหาการทำแท้งในทัศนะพระพุทธศาสนา ปัญหาทำแท้งเป็นปัญหาที่มีมาตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป เป็นสังคมที่ผู้หญิงกับผู้ชายเท่าเทียมกันมากขึ้น เกี่ยวกับปัญหาทำแท้ง พระพุทธศาสนาบอกไว้ชัดว่าการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นบาป และเนื่องจากการทำแท้งเป็นการฆ่าสัตว์ ดังนั้นการทำแท้งจึงเป็นบาปด้วย การทำแท้งไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นความผิดเสมอไปเพราะความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากการไม่ทำแท้งอาจจะมีมากกว่าความทุกข์ที่จะเกิดขึ้น หากมีการทำแท้งอย่างถูกต้อง พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับชีวิตมนุษย์สูงสุด หลักจริยธรรมต่างเน้นให้รักษาชีวิตความเป็นมนุษย์ให้ได้ ให้นาน ให้เข้มแข็ง เพื่อการสร้างตะบะ บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา สู่เป้าหมายแห่งความหลุดพ้นจากวัฏฏะ เมื่อหญิงใดที่สัตว์หยังลงสู่ครุฑแล้ว สังคมชาวพุทธ

กำหนดให้เป็นแม่กล้ำลูกแก่อำนาจด้วยอุทฺตกรรม ทำแท้งได้ลงคอ จัดว่าหญิงผู้นั้นตกอยู่ในภาวะจิตที่มีความบีบคั้น คับแคบ ชัดช่อง ชัดเคือง ชุ่นมัว พร่าพราง มีดบอด มีดมัว ปิดบัง อย่างมาก มีจริยธรรมตกต่ำ หญิงที่ทำแท้ง ชายที่สนับสนุนให้ทำแท้ง ย่อมผิดศีล ผิดธรรม และผิดกฎหมาย

แนวทางการแก้ปัญหาการทำแท้งในสังคมไทย กล่าวโดยสรุปในแต่ละประเด็น ดังนี้

1) ใช้สถาบันครอบครัวเป็นภูมิคุ้มกัน สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลักของสังคมพ่อแม่ต้องเปิดกว้าง แล้วสร้างบรรยากาศที่ดี ให้ครอบครัวได้รับความอบอุ่น ควรให้ความรู้และสร้างภูมิคุ้มกันให้เยาวชนรู้เท่าทันโลกสมัยใหม่ ตลอดถึงการดำรงชีวิตอยู่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีความสุข

2) ปลุกฝังค่านิยมทางศีลธรรมจริยธรรม การจะป้องกันการทำแท้งอย่างได้ผล ต้องปรับโครงสร้างทางสังคมให้มีความคิดเห็นในแนวทางเดียวกันก่อน จากนั้นก็สอนบุตรหลานของตนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างจริงจัง ควรสร้างค่านิยมที่ดีงามให้สังคม เช่น การรักนวลสงวนตัว การเคารพในสิทธิของผู้อื่น การให้ความสำคัญของการได้เป็นพ่อแม่ และความงดงามของสถาบันครอบครัว ตลอดถึงไม่ควรกำหนดกฎหมายทำแท้งเสรีเด็ดขาด แต่ควรเพิ่มความเข้มข้นของกฎหมายบนวิถีแห่งคุณธรรม ควรใช้หลักศีลธรรม กับกฎหมายอย่างเคร่งครัด ต้องมีมาตรการป้องกัน เริ่มจากการปลุกฝังค่านิยมที่ดีให้คนในสังคม ด้านคุณธรรมศีลธรรมและด้านความรู้ที่จำเป็น (การวางแผนครอบครัว เพศศึกษา) และมีมาตรการช่วยเหลือเยียวยา เมื่อมีปัญหาการตั้งครรภ์ เช่น การให้ความรู้ ให้กำลังใจ การช่วยเหลือหลังคลอดเพื่อสร้างความมั่นคงทางชีวิตให้ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเผยแพร่คุณธรรมและจริยธรรมต้องปลุกฝังเรื่องคุณธรรมจริยธรรมให้กับเด็กและผู้ปกครองเพิ่มมากขึ้น เพิ่มทักษะชีวิตให้กับเด็กและเยาวชนเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันชีวิต และจัดทำสื่อการสอน เพื่อในการณรงค์ป้องกัน

3) สังคมต้องร่วมมือกันแก้ปัญหาเมืองไทยเป็นเมืองพุทธ การฆ่าหรือทำลายสิ่งมีชีวิตถือว่าเป็นบาป ซึ่งความรู้สึกบาปมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับการเรียนรู้และเจตนาของแต่ละบุคคล ดังนั้นการป้องกันไม่ให้เกิดการตั้งท้อง น่าจะเป็นวิธีที่ดีกว่าการทำแท้ง แต่เมื่อเกิดการตั้งท้อง โดยไม่พร้อมเกิดขึ้น สังคมควรหาทางออกหรือช่วยสังคมกลุ่มนี้ได้อย่างไร โดยที่จะผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรม ความแตกต่างทางความคิด ในการทำแท้งของสังคมไทย คนในสังคมควรประสานความคิดและร่วมมือกันระหว่างฝ่ายอนุรักษ์นิยมการทำแท้ง กับฝ่ายกระทำแท้งโดยเสรีเพื่อให้ยอมรับกันได้ โดยต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของทุกภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นคนในสังคมภาครัฐ และศาสนาในการที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาร่วมกัน

4) ออกกฎหมายและกำหนดบทลงโทษอย่างสูงสุด ตัวยกกฎหมาย ควรเพิ่มบทลงโทษสำหรับผู้ชายที่ทำให้เกิดการตั้งครรภ์ด้วย การทำแท้งที่ปลอดภัย อยู่ในขอบเขตของกฎหมาย ควรเป็นทางเลือกหนึ่งของหญิงตั้งครรภ์ไม่พร้อม และหลังยุติการตั้งครรภ์ ควรให้บริการให้คำปรึกษาและวางแผนครอบครัว เลือกริธีคุมกำเนิดที่ได้ผล รวมถึงให้ผู้ชายร่วมรับผิดชอบในการคุมกำเนิด การเป็นพ่อ เพื่อป้องกันตั้งครรภ์ไม่พร้อมซ้ำ สถานที่การทำแท้ง มีทั้งเปิดเผย และไม่เปิดเผย ทำให้ไม่กลัวเมื่อต้องทำแท้ง และการให้ความรู้เพศศึกษา ความรู้ในการป้องกันการตั้งครรภ์ ผลกระทบจาก

การตั้งครมในทุกลุ่ม ทั้งวัยเรียนและวัยทำงาน จะช่วยลดการตั้งครมไม่พึงประสงค์ และอัตราการทำแท้งจะลดลงตามมา

ด้านหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ถือว่าการทำแท้งเป็นบาปและไม่ควรทำด้วยประการทั้งปวง เพราะเป็นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ขัดแย้งกับศีลข้อที่บอกว่าให้ละเว้นจากการฆ่า ความคิดนี้เป็นรากฐานให้แก่บทบัญญัติในประมวลกฎหมายอาญาที่ระบุว่า การทำแท้งทำได้เฉพาะในกรณีที่ชีวิตของแม่อยู่ในอันตราย หากปล่อยให้ตั้งครมต่อไปภายใต้ความขัดแย้งของสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปข้างหน้าอย่างรุนแรง การอ้างเหตุผลสวนใหญ่ของฝ่ายที่ต่อต้านการทำแท้งนั้นมักจะมาจากหลักการของพระพุทธศาสนาที่ระบุว่าเนื่องจากการทำแท้งเป็นการฆ่า และการฆ่าเป็นบาป จึงไม่ควรมีการทำแท้ง อย่างไรก็ตาม หากถามว่าแล้วหลักของพระพุทธศาสนาจริง ๆ เกี่ยวกับการทำแท้งเป็นอย่างไร ดังนั้นจึงอ้างได้เช่นเดียวกันว่าการทำแท้งเป็นความจำเป็นเพราะสภาพสังคมได้เปลี่ยนไปแล้ว หลักพระพุทธศาสนา ได้แก่ พรหมวิหาร 4 อันประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา กับอุเบกขา พรหมวิหาร ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการทำแท้ง ได้แก่สองอย่างแรก คือเมตตากับกรุณา เมตตาคือปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข และกรุณาคือปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

เอกสารอ้างอิง

- จิราภรณ์ เมนะพันธุ์. (2558). “สาเหตุกระบวนการและผลกระทบของการเป็นมารดาวัยรุ่น: กรณีศึกษามารดาวัยรุ่นนอกสมรสในสถานบริการเอกชน”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล,
- นภาพร หะวานนท์. (2558) “การตั้งครมไม่พึงประสงค์: ประเด็นท้าทายการให้บริการทางด้านสาธารณสุขของรัฐ”. เอกสารประกอบการประชุมระดับชาติเรื่องการตั้งครมไม่พึงประสงค์: ประเด็นท้าทายการให้บริการทางด้านสาธารณสุขของรัฐ, ณ โรงแรมปรินซ์ พาเลซ, วันที่ 7 ธันวาคม 2558.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. 9). (2553) *ทาง 7 สาย*. พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพฯ: หจก.การพิมพ์พระนคร,
- สุชา จันทรเฒ. (2551) *จิตวิทาทั่วไป*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุพร เกิดสว่าง. (2553). *ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการลักลอบทำแท้งในประเทศไทย*. สมาคมวางแผนครอบครัวแห่งประเทศไทย: ธีระการพิมพ์,
- วันทนี วาสิกะสิน. (2556) *ปัญหาพฤติกรรมทางเพศของมนุษย์กับงานสังคมสงเคราะห์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- A. Obura. (2019). *Changing Images: Portrayal of Girls and Women in Kenya Textbook*. Acts Press Nairobi,